

Martnan og Levanger – om grunnlaget for tettstedsdannelse

Av Ida Bull

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

I 2011 feiret Levanger 175-årsjubileum for offisiell status som by. Men de feiret også sine 1000 år – som by? Som tettsted? Som markedssted? Eller som et sted med en historie gjennom 1000 år? Levangers historie var nylig gjenstand for diskusjon på et seminar på Høgskolen i Nord-Trøndelag, og temaet kan være interessant for en større krets.¹ Markedet som i flere hundre år ble holdt noen dager i februar/mars, etter hvert også i desember, var grunnlaget for at det vokste fram en by på Levanger. Markedet på ettervinteren går tilbake til middelalderen, men et marked noen dager i året gjør ingen by – slike har det vært mange steder i landet (og i verden), uten at det har utviklet seg til varig helårsbebyggelse.² Her skal det ikke tas stilling til tidspunkt for etablering av Levangermarkedet eller Levanger som by. Derimot skal Levanger brukes som utgangspunkt for å spørre etter hva slags status slike lokale distriktsmarkeder har. Hvordan kan de plasseres inn i en historisk sammenheng? Hva slags utviklingstrekk representerer markedene?

Utviklingen på Levanger gikk gjennom flere stadier som ga grunnlag for at stedet i 1836 fikk formell status som by. Utgangspunktet var varebytte mellom distrikter med ulik næringstilpassning. På distriktsmarkedet kunne folk fra de gode jordbruksbygdene rundt Trondheimsfjorden møtes til varebytte med folk fra kystdistriktene, med samer fra fjelldistriktene og innlandsbønder fra Jemtland. Korn, fisk, smør, pels og redskaper ble byttet, etter hver med større innslag av pengeøkonomi og med større radius. Jemtene

ble bindeledd til en handel som strakte seg inn i store deler av Sverige. Nordlandshandlere utnyttet Levangermarkedet som et ledd i sin fiskehandel, og profesjonelle storkjøpmenn knyttet Levangermarkedet stadig sterkere til en internasjonal handel med Trondheim som regionalt knutepunkt. Levanger ble et ledd i en transnasjonal økonomi, og handelen ble utgangspunkt for en bosetning også utenfor markedstidene og med flere byfunksjoner.

Utviklingen på Levanger kan knyttes opp mot det bildet av økonomisk utvikling den franske historikeren Fernand Braudel beskrev i sine bøker om sivilisasjon og kapitalisme i tidlig nytid.³ Braudel skildret tidligmoderne økonomi som atskilt i tre ulike lag, med noen koblinger mellom lagene. De tre lagene representerer kronologiske utviklingstrekk i den kapitalistiske økonomien, samtidig som de lavere eller tidligere lagene fortsetter å eksistere innenfor den mer utviklede økonomien. Det nederste laget består av det daglige livet til vanlige folk – lokaløkonomien som foregår over alt, med stor grad av selvforsyning, kombinert med bytte av varer og tjenester innenfor et begrenset område. Det neste og mellomste laget i økonomien er markedøkonomien. Her kommer bytteøkonomien inn, med mekanismer som formidler mellom produksjon og forbruk. For å formidle mellom produsenter og forbrukere utvikles bytteøkonomien videre og institusjonaliseres med distriktsmarkeder, småbutikker og kremmere av ulike slag. Årlige markeder kunne holdes i byer, landsbyer eller ved

Dette kartet viser veien fra svenskegrensa til Verdal og Levanger. Det er halvdelene av et større kart, der den andre halvdelene viser veien på Jemtlandssida av grensa. Kartet er laget i forbindelse med general Armfeldts angrep i 1718. Foto: Nasjonalbibliotekets kartsamling, kart 1282.

vertshus.⁴ På landsbygda kunne de gi opphav til framvekst av et lokalt sentrum. Ofte var stabiliteten stor – markeder ble holdt på samme sted gjennom århundrer.⁵

Sesongmarkeder og forstadier til byer ga også muligheter for spesialisert produksjon. Markedet på Levanger var en av de faktorer som bidro til at fiskerfamilier på Trøndelagskysten kunne legge mindre vekt på jordbruk, men likevel skaffe seg matkorn ved hjelp av bytte på markedet. Bygdelag kunne spesialisere seg på tekstilproduksjon, og skaffe seg matvarer gjennom markedet. Slik spesialisering, med handel som forutsetning, er utgangspunkt for teorier om protoindustrialisering, det vil si produksjon av varer for et fjernt marked, der produksjon og omsetning, gjerne infiltrert i bondesamfunnet, blir koordinert av bykjøpmenn.⁶ Utviklingen av markeder med et større nedslagsfelt betyr også framveksten av grupper av mennesker som har handelen mer eller mindre som egen spesialisering. Folk i fjelltraktene eller i innlandsområder er pekt ut som slike mellommenn.⁷ Hele bygdelag kunne spesialisere seg på å drive handel ved å reise fra

marked til marked.⁸ Den handel som ble drevet av bønder og kjøpmenn i Jemtland, med reiser til ulike markeder i en fast årssyklus, går inn i et slikt system.⁹ Sesongmarkeder kunne holdes på steder uten fast bosetting.¹⁰ Men det kunne også gi opphav til det som er kalt «en urban underskog» – markedssteder, strandsteder, ladesteder, tettsteder – med mer eller mindre fast bebyggelse.¹¹ Noen av disse stedene kunne utvikle seg til virkelige byer, slik Levanger gjorde.

Innslaget av bykjøpmenn innebærer framveksten av det tredje og øverste laget i Braudels modell: den internasjonale kapitalistiske økonomien. Disse kjøpmennenes inntreden på markedene – det Braudel kaller *fairs* – knytter de lokale markedene til fjernhandelen over store avstander med sine store handelssentra og spesialiserte kjøpmenn. Her finner vi de rike kjøpmennene i de nord-italienske byene på 1500-tallet og i Amsterdam på 1600–1700-tallet¹² – og i Trondheim fra midten av 1600-tallet.¹³ Den internasjonale eller transnasjonale økonomien innebærer et økt vareutvalg, med et forbruk som ikke lenger begrenser seg til det lokalt, regionalt eller nasjonalt produ-

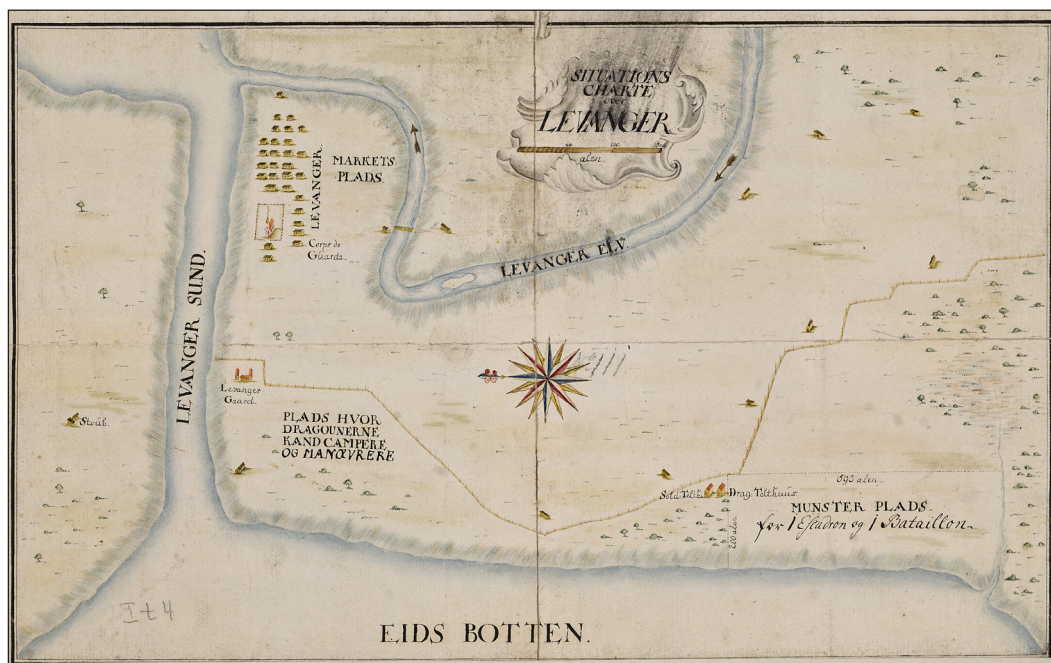
serte.¹⁴ Flere forskere har analysert utviklingen av markeder som et hierarkisk system. Irsigler skiller mellom messer, større årlige markeder og mindre årlige markeder, der begrepet messer forbeholdes markeder med minst to ukers varighet, internasjonalt besøk, høy andel av kreditthandel i forhold til varehandel, fast organisering av markedslivet og utbygd infrastruktur på messestedet. Større årlige markeder oppfyller vanligvis bare en del av disse kriteriene; der var nedslagsfeltet regionalt avgrenset.¹⁵ Pauly tar utgangspunkt i en definisjon der markedet er en institusjon for den lokale handel, messen for fjernhandelen. Ut fra en diskusjon av et mer omfattende hierarki av markeder/messer konkluderer han med at det er vanskelig å holde de to typene klart fra hverandre. Også på de høyere stadier, med vare- og finansutvikling på internasjonalt nivå, er det elementer av de lavere stadiene, det vil si den lokale handelen.¹⁶

Et marked for bygdene ved Trondheimsfjorden og i innlandet

Med de ulikheter i næringsstruktur som fantes innenfor Trøndelag, var det rimelig at det måtte forekomme varebytte og handel.¹⁵ Til tross for at mange bønder var selvforsynt med mye av det de trengte, var det også noe de manglet, og mange hadde et visst overskudd som de kunne selge eller bytte bort. Fiskerbøndene ved kysten hadde tørrfisk og sild å selge, Ved kysten kokte de også salt av sjøvann, noe som innlandsfolk fra fjellbygdene og Jemtland hadde god bruk for til konservering av matvarer. Bøndene i breibygdene rundt Trondheimsfjorden hadde ofte overskudd av korn, og fra fjellbygdene kom produkter fra husdyrhold som smør, ost og huder, dessuten skinnvarer av forskjellig slag. Det var naturlig at folk fant seg lokale møteplasser for slikt varebytte.¹⁶ Martnan på Levanger var en slik møteplass. Markedet var først og fremst et sted for økonomiske transaksjoner, men innebar også sosial

interaksjon som omfattet et større eller mindre geografisk område.¹⁷

Det er vanskelig å si når et slikt marked ble etablert.¹⁸ Nils Hallan har skrevet om dette i bygdebøkene for Skogn. Han finner indikasjoner hos Snorre på at det har vært varebytte mellom Trøndelag og Jemtland i Håkon den godes tid, dvs. på 900-tallet, og framover. Det har sikkert vært ferdsel mellom de ytre kystbygdene av Trøndelag og bygdene lengst øst. Det behøver ikke innebære en fast markedsplass. Hallan resonnerer seg ved hjelp av Frostatingsloven fram til at martnan på Levanger iallfall må gå tilbake til slutten av 1100-tallet, og være et ledd i den handelen som i den østlige enden hadde sitt sentrum på Frösömarkedet. Resonnementet er begrunnet med at Frostatingsloven nevner kjøpstemne på Frösön, og Hallan mener dette må innebære et marked også på Levanger.¹⁹ Men loven sier altså ikke annet enn at folk fra området der Frostatingsloven gjaldt, handlet på Frösön.²⁰ Aslak Bolts jordebok, som registrerer erkebiskopens eiendommer på 1430-tallet, omtaler erkebiskopens åkersteiger i Levanger, dessuten eiendommer kalt *Sperdzgardhen* og *Skeggia brekko*. Betegnelseene er noe uvant i forhold til vanlig omtale av gårder i jordeboka, og kan være indikasjon på bebyggelse til bruk ved de årlige markedene.²¹ Noe sikrere er dateringer på slutten av 1400-tallet, da noen forretninger mellom jemter er dokumentert i Levanger på den tid på året da markedet senere ble holdt.²² Det første sikre dokument om markedet på Levanger ser ut til å ha vært et brev fra fogden i Jemtland til erkebiskop Olav Engelbrigtson i 1530. Her heter det at betaling for altervin skal innfris med jern på Levanger marked.²³ Markedet nevnes også av lensherre Ludvig Munk i hans forsvarsskrift til herredagen i 1597, der han omtaler «...et marked der udi Innhered på en plass som heter Levanger, ved St. Mathias' tid (24. febr.)». Hans problem var at bøndene på Innherred solgte så mye smør og mel på markedet at de ikke hadde nok til å

På dette kartet fra 1725 er hovedvekten lagt på Levanger som militært hovedkvarter. Men kartet viser også bebyggelsen på markedsplassen. Foto: Riksarkivet.

betale landskyld til kongen.²⁴ Konklusjonen må bli at markedet på Levanger iallfall går tilbake til 1500-tallet, sannsynlig til 1400-tallet, og muligens en del lenger tilbake.

Et marked gir ikke nødvendigvis noen fast bebyggelse eller fast bosetting, men kan være et utgangspunkt for at det kan utvikle seg til det, som vi vet det gjorde på Levanger. Utover 1600-tallet blir kildene til markedet på Levanger flere og tydeligere. Det henger sammen med at profesjonelle kjøpmenn kommer sterkere inn i bildet, at statsmakten utvikler tydeligere regler for hvor, når og hvordan handel skal foregå, og at staten utvikler et embetsverk som både prøver å håndheve reglene og skriftfester hva som foregår.

På 1600-tallet var markedet fastsatt til tre dager sist i februar. Ved innføringen av ny kalender i 1700²⁵ ble markedet flyttet til begynnelsen av mars.²⁶ Omtrent samtidig begynte jemtene

også å komme til Levanger en stund før jul, og det ble fast tradisjon, med et marked som riktig nok var uoffisielt, men i praksis like stort som markedet i mars.²⁷ Først i 1808, da desembermarkedet hadde foregått i 110 år, kom en resolusjon som gjorde det lovlig.²⁸ Både desember- og marsmarkedet utnyttet perioden med snøføre, som gjorde det lettere å transportere større mengder varer over land. Om vinteren hadde folk dessuten bedre tid til å reise, siden jordbruket da ikke krevde stort arbeid.

Bondehandlere fra Jemtland

Utgangspunktet var byttehandel mellom fiskere, bønder og fjellfolk med ulike varer å tilby. Jens Hansen Collin, som var kjøpmann og dessuten embetsmann med oppsyn over handel og toll,²⁹ ramser i 1683 opp en mengde varer det ble handlet med.³⁰ Her finner vi varer fra bøndenes

kornavl og husdyrhold: mel, malt, korn, smør, røykt kjøtt og flesk og barkedede huder, bukkeskinn, geiteskinn; fra innlandsbøndenes og same-nes jakt: vilt, fjær, pelsverk, elghuder, gaupe- og mårskinn, hermelin, jerv, gråverk (ekornskinn), reveskinn, beverskinn, bjørneskinn og ulveskinn; fra same-nes reinsdyrhold: reinsskinn, finnekjoler, finnstøvler, finnhansker og finnsko; og fra jemtene jernvare- og tekstilhandel: saltkjeler av jern, tønneband av jern, plogjern, grev, jernstenger, hestesko og søm, jernnagler og spiker, økser, navere, ljåer, børsepiper, kakkelovner av stein, slipesteiner, steinkjeler, steinpanner (steinvarene fra klebersteinsbrudd i Handøl), lin og hamp, vadmél, lerret, blårgarn, dynevar og sengedyner.

Jemtland var en del av det området byttehandelen omfattet, og det er ofte jemtene som har fått mest oppmerksomhet i omtalen av Levangermarkedet. Også etter at Jemtland ble en del av Sverige i 1645 fortsatte jemtene å komme til Levanger. Krigsperioder både på 1600-tallet og Nordiske krig fram til 1718 var hindringer for handelen, men stoppet den ikke, til tross for ødeleggelser på Levanger i forbindelse med krigshandlingene.³¹

Til Levanger kom svenskene både på det uoffisielle førjulsmarkedet og det offisielle marsmarkedet. Jens Hansen Collin regner i 1683 med at det kom 1500–1600-svensker til markedet. I 1743 regner presten med noen hundre, «undertiden 1000de jemter». ³² Jemtene kom aldri alene, men reiste i følger på opptil et par hundre sleder. De fulgte helst frosne elveleier, og overnattet på stall eller låver hos bøndene underveis eller på skystasjonene som var etablert. Det var særlig fisk jemtene var ute etter – sild etter seinsommerens sildefiske og tørrfisk på marsmarkedet. De kjøpte også opp unghester, som de brukte selv eller solgte videre i Sverige. Med seg til Levanger brakte de en mengde varer, fra Jemtland og store deler av Sverige. Mange av jemtene spesialiserte seg, og tok ikke bare en enkel tur til nærmeste

marked. De hadde gjerne bak seg handelsreiser til Frösön, Hälsingland og andre bygder før de dukket opp på Levanger. Gjennom jemtene ble Levangermarkedet knyttet til et større område i Sverige og til viktig næringsdrift der.

Spesielt var det jernet som var etterspurt av jemtene varer. Myrmalmsjern ble produsert på gårdene i de svenske grensestrøkene helt fram til slutten av 1700-tallet, og var konkurransedyktig til tross for at de moderne jernverkene var kommet i gang.³³ Jemtene knyttet også kontakten til jernbrukene i Bergslagen, der bergbrytning og jernframstilling ble storindustri allerede på 1400-tallet. Sverige ble en viktig jerneksportør framover på 15–1600-tallet, basert på virksomheten til en mengde bergmenn som drev bergbrytning og smelting som sesongarbeid ved siden av bondebruket.³⁴ Jemtene hadde med seg både stangjern og ferdigproduserte redskaper. Kornvarer, salt og særlig fisk som de hentet på Levangermarkedet, ble solgt videre til Bergslagen. Jemtene hadde også med seg tekstiler. Enkelte distrikt i Sverige spesialiserte seg på linproduksjon og veving, og linvevnader fra Hälsingland var ett av de vareslag jemtene hadde med seg.³⁵

I innberetningen i 1743 fra presten i Skogn til myndighetene i København gjør han nærmere rede for hvilke varer jemtene er ute etter. Det er særlig sild og tørrfisk, som særlig går videre til «Det store kaabberbiereg». Dessuten kjøper de mye tobakk og hester, mindre kramvarer. Jemtehandelen er det som gjør markedet attraktivt for de norske tilreisende. Så langt unna som fra Hitra kommer jekter med fisk og for å handle jernredskaper til bruk på gårdene.³⁶ Gerhard Schøning nevner på 1770-tallet at fiskevarer fra Smøla også forhandles på Levangermarkedet.³⁷

Sven Olofsson har undersøkt jemtene handel som del av et omfattende mangesysleri, der handel for mange var en viktig binæring om vinteren, og for noen ble helårsnæring.³⁸ Delvis handlet de med varer produsert i Jemtland

– framfor alt smør – delvis drev de omfattende mellomhandel. I første del av 1800-tallet ble handelen for de spesialiserte handelsbøndene drevet i en fast årssyklus. Om høsten kjøpte de opp overskudd fra jemtlandsbøndernes jordbruk og fehold: smør, talg og skinn. I begynnelsen av desember samlet de seg i landsbyene til samlet avreise til det første vintermarkedet, førjulsmarkedet på Levanger. Der ble varene solgt eller byttet bort til noen av trondheimskjøpmennene eller deres kommisjonærer på Levanger. Først og fremst var det fisk, tobakk og brennevin de skaffet seg der – og ofte på kreditt. De kjøpte dessuten opp hester. Fra Levanger dro de samme vei tilbake til Jemtland, der de gjorde nye oppkjøp av smør, fugl og skinn, og solgte både levanger- og jemtlandsvarer på markeder lenger sør, i Hälsingland, Bergslagen, Sundsvall, Uppsala og Stockholm. I slutten av februar returnerte de til marsmarkedet i Levanger, særlig med jernvarer fra Bergslagen. Nye varer fra oppkjøpene på marsmarkedet gikk så tilbake til Gregoriusmarkedet på Frösön,³⁹ ved det som da hadde blitt byen Östersund.⁴⁰ De som hadde spesialisert seg på handel, kunne så fortsette med blant annet hestehandel om sommeren. Spesialisert hesteavl var en del av jemtenes næringsdrift.⁴¹

Jemtenes formidlerrolle til et større område betyr at markedet ikke lenger var begrenset til byttehandel innenfor et avgrenset regionalt område, men del av en mer omfattende handel som involverte mer eller mindre profesjonelle handlende. Det innebærer utvikling av det mellomste laget i Braudels modell for det økonomiske liv. Slik martnashandelen beskrives på 1800-tallet, knyttes den også opp mot bykjøpmennene i Trondheim, som strakte forbindelsene fra martnan via Trondheim og ut i et internasjonalt marked, det vil si til det øverste laget i den kapitalistiske økonomien.

Handel skal foregå i by

Fra 1600-tallet ble handel sterkere knyttet til byene. De gamle markedene kunne fortsette, men reglene ble innskjerpet. På de steder der markedene lå, var all handel utenom markedstidene i prinsippet ulovlig. Handel skulle drives i byene av borgere. Det var imidlertid mulig å få tillatelse til å drive handel også utenom byene for dem som hadde særskilt bevilling som gjestgiver eller borger og løste borgerskap knyttet til nærmeste by.⁴² Eieren av Levanger gård fikk slik bevilling. David Jakobsen Jelstrup hadde Levanger gård fra midten av 1600-tallet.⁴³ Han tok borgerskap som kjøpmann først i 1675, og det var vel da han fikk enerett på handel med kjøpmannsvarer utenom ordinære markedstider.⁴⁴ Gården gikk senere i arv i Jelstrupfamilien i mange generasjoner gjennom sønner og døtre. I 1744 var det enken etter Hans Jelstrup som satt med borgerskapet og handelsretten.⁴⁵ Frederik Rossing, som var inngiftet i Jelstrupfamilien, satt med halvparten av gården på 1750–60-tallet, og var en av dem som søkte om privilegium for å holde krambod og annen handel med kjøpmannsvarer utenom ordinære markedstider. Han fikk tillatelse til det i 1753, på betingelse av at det ikke forstyrret trondheimskjøpmennenes handel ved de ordinære markeder og deres handel med sild og fisk med jemtene.⁴⁶ På det tidspunkt var trondheimskjøpmennene blitt et viktig ledd i levangerhandelen.

Trondheimskjøpmenn går inn i handelen på Levangermarkedet

Nordlandshandlerne var de første profesjonelle handelsmenn som engasjerte seg på Levanger. Levangers marked er nevnt i forbindelse med byprivilegiene for Trondheim 1682. Der ble markedet nevnt som viktig fordi jemtenes jernvarer egnet seg til handelen med Nordland. Nordlandshandlerne oppfattes altså som de som først og fremst har interesse av markedet.⁴⁷

Neden Byes Borgere		51
		Bygning for Borger 1744
Helgeland	Lund Christophers Persøn	3.
	Toge Beck	9.
	Peder Pederson Greget	13.
	Anders Olsen Walnum	3.
	Jack Abrahamsen Kærve Schier	3.
	Peder Erichsen Beck	9.
	Hans Larsen Frølich Eide	0.
	Anders Christenson Bålnes	3.
	Lart Pederson Hviðbye	8.
	Nicolaj Pederson Larøen	8.
Nomedalen	Jens Jensen Schanke	10.
	Joen Anderson Falden	8.
	Jens Jensen Schanke	8.
	Peder Larsen Holte	8.
	Rasmus Pederson Riismar	3.
	Niels Dreyer Staurwigen	8.
Axfjorden	Ola Braanes Lowøien	2.
Werdalen	Peder Bøisen	3.
	Olwert Fløtt	1.
Levanger	Sal. Hans Jelstrups Encke	5.
Hitterøen	Hans Bernhoff	2.
	Marcus Hegge	3.
	Rasmus Parelie	4.
	Peder Jensen Koch	3.
	Pouul Eingsen Wahlen	4.

Borgere som drev handel utenfor by, måtte søke borgerskap i nærmeste by. Dette skattemanntallet fra Trondheim i 1744 viser borgere på handelssteder i distriktet, blant annet på Levanger, der «sal. Hans Jelstrups encke» hadde borgerskap og betalte 5 riksdaler i bruksskatt til Trondheim. Kilde: SAT, Trondhjems magistratsarkiv.

Nordlandshandlerne, eller innenlandshandlerne, solgte fisk både fra sildefiskeriene på Møre- og Trøndelagskysten og fra skreifisken i Lofoten om vinteren, begge deler ettertraktet av bønder i det indre av Trøndelag, men enda mer av jemtene. Til fiskeriene nordpå var korn viktig, men fra Levangermarkedet var særlig jemtene jernredskaper et nødvendig tilskudd.

Borgerne holdt fast ved at handel var en bynæring, og det ble gjort flere forsøk utover 1700-tallet på å begrense handelen på Levanger til markedstidene, på å opprettholde gjestgiverens enerett til losji og servering og innarbeide trondheimsborgernes enerett til markedshandelen. Det ble forsøkt å forhindre byttehandel mellom bøndene. Borgerne forlangte at bøndene

skulle selge sine varer til dem, istedenfor å bytte fisk mot korn som før.⁴⁸ For kjøpmenn i Trondheim som drev internasjonal handel, var levangerhandelen en del av et større kretsløp. For de fleste av dem var fiskeeksport en vesentlig del av forretningene, og levangerhandelen gikk inn i en slik sammenheng. Om vi skal knytte denne utviklingen opp mot det hierarki av markedet som er analysert i internasjonal litteratur, kan vi si at introduksjonen av det internasjonale nivået på markedet innebar forsøk på begrensning av de lavere nivåer. Noe skarpt skille ble likevel ikke etablert. De ulike nivåer fortsatte å eksistere samtidig på Levangermarkedet.

Storkjøpmannen Hans Horneman er en av de kjøpmennene fra Trondheim som handlet på Levanger. Av regnskapsbøkene hans går det fram hvordan handelen foregikk. I 1731 fikk han i retur derfra diverse tekstiler, kanskje hadde han prøvd å selge noen av sine importerte tøyer på markedet, der jemtene ellers hadde med seg mye svenskproduserte tekstiler.⁴⁹ Til markedene reiste mange av kjøpmennene selv, men de største trondheimskjøpmennene sendte gjerne en kjøpsvenn for å ta seg av markedshandelen. Slike markedsreiser kunne også være god opplæring for kjøpmannssønner. Lorentz Lorck, som ble kompanjong i farens firma i 1816, var både i 1810 og 1811 på Levanger. Det første året handlet han sammen med handelsbetjenten, det andre året med egne oppdrag fra faren. Han skulle kjøpe geite- og bukkeskinn, og alt det lerret han kunne få. Mot slutten av 1700-tallet var det slike storkjøpmenn som overtok mer av markeds- og nordlandshandelen i kombinasjon med sin utenlandshandel, mens de tidligere helst hadde samarbeidet med nordlandshandlerne.⁵⁰

Herman Hoë, som på begynnelsen av 1800-tallet var en av de største trondheimskjøpmennene, hadde ganske omfattende markedsandel, blant annet på Levanger. Hans levangerregnskap gjør rede for hvordan det foregikk

og hvilke varer han handlet med. I 1818–19 var det kjøpsvennen Tobias Brodtkorb som sørget for levangerhandelen for Hoë. Han møtte opp både på desember- og marsmarkedet og solgte følgende varer som han hadde med seg fra byen: bladtobakk, forskjellige former for sukker, rom, spansk brennevin, salt, bondesild, sei, risengryn og slipesteiner. I mars hadde han dessuten med seg betydelige mengder kaffe. Vareutvalget var antakelig nokså typisk for det de tilreisende trondheimskjøpmennene hadde med seg. Her møtte jemter, samer, trønderske bønder og strandsittere på Levanger verdenskulturen i form av sukker, tobakk, kaffe og utenlandsk brennevin. Sild og sei var resultat av kjøpmannens handel med fiskerne langs Trøndelags- og Møre-kysten og var ettertraktet særlig av jemtene. Til gjengjeld kjøpte trondheimskjøpmannen kornvarer produsert i kornbygdene i Trøndelag. Mesteparten av det skulle han nok ha med til Lofotfisket og til fiskerbefolkningen generelt. Også det innenlandsk produserte brennevinet var nok beregnet til fiskerne, mens det utenlandske brennevinet han hadde med fra byen, var beregnet til finere folk. Jernredskapene var varer jemtene hadde hatt med, og som det også var bruk for blant fiskerne. Geiteskinnene, som han kjøpte i store mengder, ble brukt til bukser og stakker – solide, smidige og vanntette klær for fiskerne i tiden før oljehyrene kom.⁵¹ En annen trondheimskjøpmann, Tøvis Rasch Steen, hadde bakgrunn som skipper, men tok borgerskap som kjøpmann i 1827. Han forteller hvordan han planla handelen. Fiskehandelen skulle være hans viktigste handel. Han ville seile til fiskeriene for å kjøpe opp fisk fra fiskerne selv, og så eksportere det direkte. Men før reisen til fiskeriene ville han «reise til Levangers Markedet for at gjøre Indkiøb af Omtusknings Artikler... Ved Fiskerierne indkiøbes i almindelighed Fisken med ombytte i Vahrer, for det meste bestaaende af Meel og Jernvahrer, Tobak etc.»⁵² Tobakken var resultat av utenlandshandel, mel

Thomas Hansen Jelstrup var født på Levanger, men hadde borgerskap som kjøpmann i Trondheim. Han drev handel både i Trondheim og Levanger. Han bodde i Trondheim, men døde på en markedstur til Levanger i 1795. Foto: Trondheim byarkiv, ref. www.flickr.com/trondheim_byarkiv.

og jernvarer kunne han skaffe på Levanger. Veksten i levangerhandelen på 1700- og 1800-tallet gjaldt først og fremst importvarene som byborgerne kom med, kramvarer, tobakk, øl og brennevin, og ga dem en fastere posisjon.⁵³

Et sesongmarked gjør ingen by – hva med bosetning og bebyggelse?

Som mange norske småbyer vokste Levanger fram på grunn eid av en gård.⁵⁴ Levanger gård ble etter reformasjonen krongods. Den hørte til de eiendommer som ble tungt pantsatt av kongen under krigene på 1600-tallet til den hollandske kapitalisten Selius Marselis. Mye av krongodset måtte selges, og Levanger gård hørte med til dette. David Jakobsen Jelstrup fikk kongeskjøte

på gården i 1663, men hadde allerede i 1649 og 1655 bygslet gården og bosatt seg der.⁵⁵ Langs stranda på gårdens eiendom vokste bebyggelsen fram, det som ble kalt et strandsted. Innbyggerne var strandsittere, og hadde juridisk status omtrent som husmenn. Som på andre strandsteder livberget de seg av håndverk og fjordfiske, men i økende grad også av handel. Tomt bygslet de av eieren av Levanger gård, men husene bygde de og eide selv.⁵⁶ Mens eieren av Levanger gård hadde privilegium på handel utenfor markedstidene, begynte borgere fra Trondheim å holde markedsboder til bruk under markedet. Det var eieren av Levanger gård som eide grunnen, men han leide ut tomteplass. Markedsbodene var ikke bare enkle lagerhus, men kunne bli virkelige bygårder. Til husene hørte naust, der kjøpmennene kunne legge til med sine jekter fylt med kramvarer. En del av husene sto tomme utenom markedssesongen, men mange strakte den utover de fastsatte datoene, og noen lot en krampusvenn eller tjenestejente bli igjen for å handle. Mange leide også ut husene eller deler av dem til folk på Levanger. En infrastruktur spesielt tilpasset markedet ble utviklet.

Sesongmarkedene ga imidlertid grunnlag for næringsvirksomhet også for fastboende. I martnastida trengtes losji til tilreisende, og de drev salg av øl og brennevin til folk på martnan – og ulovlig utenom martnastida. Jordeboka i 1661 nevner 22 strandsittere på Levanger. Noen av dem kan knyttes til handelsvirksomhet. Om Peder Blix er det notert at han driver kjøpmannskap. Bertel Thomassen drev som gjestgiver, og lista omfatter også en «norfar», Jacob. Blant de øvrige er det oppgitt fire skomakere, ellers er ikke levevei oppgitt.⁵⁷ Dersom de 22 strandsitterne alle var del av et hushold, kan tallet på fastboende ha vært bortimot 100. Fortsatt i 1720 regner Hallan med et folketall på ikke mye mer enn 100 personer.⁵⁸ I beskrivelsen som soknepresten i Skogn sendte inn i 1743, blir stedet karakterisert som en «liden

bye med een gade». Utseendet ga inntrykk av en by og kunne under tvil forsvare betegnelsen «een lade og lossestæd», men hadde ikke offisiell status som det. Presten la ellers vekt på at innbyggerne bare var innerster, det vil si strandsittere, som ikke hadde mer jord enn en liten hage til hver. Der dyrket de hvitkål, pastinakk og gulrøtter, som ble solgt til Trondheim. Ellers livnærte de seg av fiske, noen også av håndverk, ved siden av at de kunne tjene ekstra under martnan på losjivirksomhet og ølservering.⁵⁹ Gerhard Schønning sier at Levanger på 1770-tallet hadde 54 fastboende familier. Av dem hadde 29 familier eget hus, mens 25 leide seg inn i andres hus. Han nevner også at det er «en Hob Huuse og Boder» som tilhører trondheimskjøpmenn og brukes under markedet.⁶⁰

Levangers status som «underbruk» under Trondheimshandelen var tydelig. Også den kjøpmannen som drev den privilegerte krambua i Levanger, måtte ha borgerskap i Trondheim. I 1801 var det Eric Gustav Noræus, som forpaktet krambua.⁶¹ Jelstrupene, som eide Levanger gård, bodde ikke lenger der. Noræus skal ha vært født i Åre, og at han slo seg ned som kjøpmann i Levanger, må være et resultat av forbindelsene mellom Jemtland og Levanger.⁶² Han ble der imidlertid ikke så lenge, allerede i 1802 var han klar for å selge husene. Da gjorde han greie for hva kremmerstedet besto av: en «smuk» vånebygning på tre etasjer med brannfrie kjellere, teglsteinstak, åtte rom med kakkelovner, dessuten kjøkken, spiskammer, krambu med loft og kle-skammer. Eiendommen besto også av en «smuk» inngjerdet hage, og i gårdsrommet var også kornløe, stall med plass til tre hester, fire kyr, noen småfe og tre-fire svin, med høyloft over.⁶³ Det tok kanskje likevel noen år før han fikk avviklet. Madam Jelstrup overdro først i 1805 kontrakten om kjøpmannshandel og gjestgiveri til den neste innehaveren, Hans Erhart Krogh. Noræus hadde da hatt privilegiet siden 1795, og Kroghs kon-

trakt var i første omgang for fem år. For privilegiet måtte det betales en årlig avgift på 60 rd. til madam Jelstrup.⁶⁴

Både i rapporten fra 1743, og i Gerhard Schønning's reiseberetning fra 1770-tallet nevnes at mange hus på Levanger var eid av trondheimskjøpmenn og sto tomme utenom markedstidene. Trondheimerne hadde bruk for folk til å se etter husene når de ikke selv var der. Tilsyn, byggevirkosomhet og reparasjoner kunne være grunnlag for inntekter til fastboende. For eksempel fikk trondheimskjøpmannen Herman Hoë i august 1821 reparert sin gård og brygge på Levanger. 3000 taksten ble skipet til Levanger og lagt på våningshuset, mens bryggetaket ble tekket med torv. Ovner og skorstein ble også reparert. Postmester J. C. Steen ser ut til å ha administrert reparasjonene. Lokale arbeidsfolk må ha vært engasjert i arbeidet.⁶⁵ Folketellingen i 1801 viser at det bodde mange på Levanger som kunne delta i slikt arbeid.

Alt i alt bodde 313 personer på Levanger Plads i 1801, fordelt på 76 hushold. 46 av familiene bodde i eget hus, mens 30 familier bodde i leid hus, de fleste tilhørende trondheimsborgere. 29 av mennene hadde ulike typer håndverk, som smeder, snekkere og tømmermenn i tillegg til skomakere, skreddere og andre. 25 personer levde av dagarbeid, flere av dem kombinert med at de «bruger søen», noe i alt 28 av husfedrene oppga at de gjorde. Fisket var altså en viktig levevei i Levanger. Seks huseiere førte også fartøy, som antakelig knyttet dem til handelen på stedet. Åtte av huseierne oppga at de holdt herberge, noe som iallfall i martnastida måtte være en god inntektskilde. Ellers i året måtte det sikkert kombineres med annet arbeid. Noen av dem som holdt herberge, oppga også at de «bruger søen». Å holde herberge kunne være velegnet for kvinner, og tre av dem som hadde herberge, var kvinner. Det kan også blant de andre være husmoren som sto for denne virksomheten. Gifte kvinners yrke er opp-

gitt i mindre grad enn mennenes, men i flere hushold går det fram at både mann og kone var dagarbeidere. Den levevei som oftest oppgis for kvinner, er forskjellige typer håndarbeid. I Levanger i 1801 var det 21 kvinner som levde av det, flest drev med spinning, noen med veving eller søm. Tilknytningen til militærvesenet er også tydelig. I Levanger var det ekserserplass for soldater, og flere av innbyggerne er nevnt som soldater både i Levanger og i resten av prestegjeldet. En kusk ved dragonene og en regimentkirurg var også bosatt i Levanger.⁶⁶ Han var antakelig den første legen på stedet, men medisinsk hjelp kunne folk få også tidligere. Apotekeren i Trondheim kom til Levanger i martnastida og solgte varene sine fra krambu, visst alt i 1744. I 1756 er det nevnt et hus på Levanger, «hvoru apotheket længe har været». Det året kjøpte apoteker Otto Sommer dette huset. Det ble drevet som en filial under Løveapoteket, inntil Sivert Haugan, som hadde vært i tjeneste i Løveapoteket og hadde farmasøytisk eksamen fra Kristiania, fikk bevilling til å drive selvstendig apotek på Levanger i 1821.⁶⁷

I 1801 hadde det vokst fram et samfunn med forholdsvis variert befolkning. Ved siden av fiske, handel, håndverk og dagarbeid fantes en skolemester ved sognets skole, dessuten en mann som «lærer børn at skrive», nok et tilbud til dem som ville betale for at barna skulle lære noe mer enn den nødtørftige leseopplæringen knyttet til religionskunnskap i den offentlige skolen. Soknepresten holdt til i hovedsoknet Alstahaug, men i Levanger bodde kapellannen, som etter anmerking i folketellingen skulle tituleres med «Hr.» Han nøyde seg likevel ikke med prestegjærningen, men var også blant dem som «bruger søen».⁶⁸ Fram mot 1836 vokste det fram en bebyggelse som så ut som en by, og et samfunn med såpass allsidig virksomhet at argumentasjon for å få bystatus slo igjennom. Da var folketallet steget til omtrent 650 – altså omtrent en fordobling siden 1801.⁶⁹

Konklusjon

Levangermarkedet viser i sitt utviklingsforløp en endring fra et avgrenset regionalt varebytte mellom fjellbygder, innlandsbygder og kystbygder til et utvidet varebytte med avgjørende innslag av internasjonal handelskapitalisme. Med handelsbønder i Jemtland som formidlere ble Levanger og den region som soknet til dette regionale markedet, koblet til en mer omfattende handel med svenske innlandsbygder med sine jernprodukter og tekstiler. Med framveksten av Trondheim som internasjonal handelsby ble Levangermarkedet et ledd i en internasjonal økonomi, der særlig nordlandshandelen med fisk var en sentral begrunnelse for at trondheimskjøpmenn benyttet Levangermarkedet som ledd i sin handel. Fisken var attraktiv for jemtene i deres handel med innlandsbygdene i Sverige, og jernvarene de brakte fra svenske bergmenn, var nyttige som byttemiddel ved oppkjøp av fisk. Inn i dette bildet gikk også handel med andre varer, blant annet nye importerte forbruksvarer, særlig i form av tobakk. Utviklingen kan dermed sees i forhold til Braudels modell av økonomien som inndelt i tre lag, der den daglige produksjonen i de enkelte bygdene utgjør det nederste laget, som så ved hjelp av martnan kobles inn i en regional byttehandel som det mellomste laget, og derfra ved hjelp av fjernhandelskjøpmenn i byen videre inn i den internasjonale kapitalistiske økonomien som det øverste laget.

Denne modellen innebærer også at Levanger og Trondheim kan forstås inn i en kombinert sentralsteds-/nettverksmodell⁷⁰, der Levanger fungerer som lokalt sentrum med sitt årlige marked. Trondheim fungerer i neste ledd som regionalt sentrum, spesielt i kraft av sine byprivilegier som innebar rett til import og eksport. Dette betydde også at Trondheim fungerte som knutepunkt ut i et internasjonalt handelsnettverk. I perioden fra 1600- til 1800-tallet foregikk

en utvikling som førte til at Levanger, gjennom Trondheim, ble koblet inn i en transnasjonal økonomi: det øverste laget av tidens kapitalistiske økonomi. Levanger hører likevel ikke til øverst i markeds/ messe-hierarkiet. Handel på kreditt var utbredt, men finanshandelen var begrenset. Det var varehandelen som dominerte. Og varehandelen fortsatte som en kombinasjon av lokal og regional handel, med internasjonal handel koblet inn gjennom mellommennene fra Trondheim.

Ida Bull

Professor

Adr.: Inst. for historie og klassiske fag
NTNU
7491 Trondheim
E-post: ida.bull@ntnu.no

Noter

- 1 Artikkelen har utgangspunkt i et innlegg på seminaret *Levanger gjennom 1000 år – utviklingslinjer og spørsmål*, 6.–7. oktober 2011.
- 2 I Nord-Trøndelag nevnes for eksempel markeder i Overhalla og Nærøy. Se Schøning, bd. 2: 131, 142, 205. Se også Døssland 2011 om Romsdalsmarkedet, som ble flyttet fra et sted til et annet. Hanssen 1977, s. 175–301 nevner en rekke markeds plasser i Sverige – noen av dem utviklet til byer, andre knapt nok til tettsteder.
- 3 Braudels trebindsverk *Civilization and capitalism 15th–18th century* ble først publisert på fransk i 1975 (bd. 1 og 2) og 1979 (bd. 3). I den engelske utgaven har bindene følgende titler: 1. The structures of everyday life, 2. The wheels of commerce, 3. The perspective of the world. Han har selv kommentert og forklart bokverket i et lite skrift, *Kapitalismens dynamikk*, først utkommet på fransk i 1985, i norsk oversettelse i 1986.
- 4 Braudel forklarer sin modell kort i forordet til bind 1: Braudel vol.1 1985, s. 23–24, mer utførlig i bind 2: Braudel vol. 2 1985, s. 26–94.
- 5 Degn 2001:144–147, skriver om dette for Danmark.
- 6 For oversikt over teorien om protoindustrialisering, se Ogilvie og Cerman 1996.
- 7 Fontaine 1996: 8–11
- 8 Lundqvist 2008 analyserer hvordan dette kunne organiseres.
- 9 Olofsson 2011, s. 73–88.
- 10 Nymoer i Brendalsmo, Eliassen og Gansum 2009, s. 93–131.
- 11 Brendalsmo, Eliassen og Gansum 2009.
- 12 Braudel vol 2 1985, s. 81–94 og vol. 3 1985, s. 21–44.
- 13 I. Bull 1998. Om bykjøpmenn som formidlere, se også I. Bull 2004.
- 14 Dette er utgangspunkt for teorier om forbruk i tidlig nytid. Se bl.a. Brewer og Porter 1993; de Vries 2008. Se også *Heimen* 4/2009.
- 15 Irsigler 2007: 2.
- 16 Pauly 2007: 26–40.
- 17 Om forståelsen av en region som resultat av ulikhet, *funksjonell region*, se Aronsson 2001; I. Bull 2006: 87.
- 18 I. Bull 2005, bd. 2: 325–327.
- 19 Börje Hanssen har i sin bok om Österlen lagt vekt på markedet som sosialt sammenbindende for et område, i tillegg til de økonomiske funksjonene. Hanssen 1977, s. 270–301. Se også Hietala og Lilja 2007, s. 192–195.
- 20 Det er først på 1600-tallet det begynner å komme noe særlig kilder om de ulike markedene i Norge. Slik også med Grundset marked på Elverum: Grundsetmartn har sin opprinnelse over 400 år tilbake i tid og er sannsynligvis Norges eldste tradisjonelle marked for handel med varer, heter det i nettstedet om Grundsetmarkedet. Der refereres også Toralv Gjone slik: «I Elverum, der hvor veiene møtes fra Østerdalen i nord, fra Hedmarken i vest, fra Trysil og Dalarna i nordøst og fra Solør og Värmland i sørøst, møttes folk i flere hundre år hver vinter i mars måned til marked» <http://www.grundsetmartn.no/grundsetmartn/index.asp?menuItem=8> (lest 4.10.2011). Gjone 1922, s. 22 sier: «Den eldste pålidelige kilde ..er et kongelig brev av 26. sept. 1685. I dette bestemmes at Grundset marked skal opphøre...». Ettersom markedet ikke opphørte, regner Gjone med at markedet da må være godt innarbeidet, og fører markedet tilbake til omkring år 1600, muligens eldre. Romsdalsmartnan skal være nevnt første gang i 1533, som det «største der er». <http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Romsdalsmartnan> (lest 4.10.2011)
- 21 Hallan 1964: 209–213. Frostatingslova VII 27 (s. 130) og note 36 (s. 223). Se også Brendalsmo i Brendalsmo, Eliassen og Gansum 2009, s. 152.
- 22 Koblingen til Frösön er likevel reell nok, og går inn i et mønster der tidspunktene for markeder ble lagt slik at det var mulig å reise fra det ene til det neste. Se Degn 2001: 148.
- 23 Aslak Bolts jordebok : 30 A–30 B. I Jørn Sandnes' disputas i 1971 ble også de spesielle betegnelsene brukt i forbindelse med Levanger kommentert, se Gissel m.fl.

- 1972: 204. Se også Sandvik 1980: 13. Brendalsmo 2009, s. 154 tolker navnene som et utvilsomt tegn på bygårder.
- 24 Edv. Bull 1970: 87.
- 25 Sandvik 1980: 11.
- 26 Edv. Bull 1970: 86. Noen flere tilsvarende kilder notert av Brendalsmo 2009, s. 156–157.
- 27 *Norsk historisk leksikon*, oppslagsord: Kalender.
- 28 Statsarkivet i Trondheim (SAT), Trondheim magistratsarkiv Fe 13 Offentlige markeder. Kongl. Mai. Underretning 8.5.1702. Hallan 1969: 184.
- 29 Hallan 1966: 13.
- 30 Hallan 1966: 14.
- 31 Dahl 1999: 156
- 32 Hallan 1969:148–149.
- 33 Brendalsmo 2009, s. 166.
- 34 *Norge i 1743*: 132.
- 35 Rumar 1998: 24.
- 36 Larsson 1999: 83–84, 154–156.
- 37 Rumar 1998: 28.
- 38 *Norge i 1743*: 132.
- 39 Schøning 1910, bd. 1: 182.
- 40 Olofsson 2011: 58–88.
- 41 Olofsson 2011: 77–79.
- 42 Östersund ble anlagt som by etter en plan i 1786. http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/planfragor/riksintressen-for-kulturmiljovard/ostersund/Pages/z_27_ostersund.aspx (lest 19.10.2011). Se også Olofsson i Brendalsmo, Eliassen og Gansmo 2009, s. 185–197.
- 43 Olofsson 2011: 71–73.
- 44 I. Bull 2009.
- 45 Landkommisjonen 1661 (1980): 76. Hallan 1969: 129–130.
- 46 Hallan 1969: 130.
- 47 SAT, Trondheim magistratsarkiv Da 7 Skattemantall.
- 48 SAT, Trondheim magistratsarkiv Fe 13 Offentlige markeder.
- 49 Hallan 1969: 146–147.
- 50 Hallan 1969: 143, 195ff, 514ff.
- 51 SAT Privatarkiv 236 Horneman, boks 3, Vareopptelling i kramboden.
- 52 I. Bull 1998:151.
- 53 SAT, Privatarkiv 280 Hoë, 9.7 Levangerbok 1818–1833.
- 54 SAT, Privatarkiv 93 Tøvis Rasch Steen, 3.1, brev datert 30.11.1825.
- 55 Om kjøpmenn på markedene, se også Døssland 2011, s. 29–21.
- 56 Eliassen 1999. Eliassen i Brendalsmo, Eliassen og Gansmo 2009, s. 133–145.
- 57 Landkommisjonen 1661 (1980): 76. Hallan 1969: 129–130.
- 58 SAT, Stjør- og Verdal sorenskriver, Panteregister for Skogn, 2A 46, Levanger markedtz Plads. *Norsk historisk leksikon*, oppslagsord: Strandsitter.
- 59 Landkommisjonen 1661: 86.
- 60 Hallan 1969: 495.
- 61 Norge i 1743: 132.
- 62 Schøning, bd. 2: 56.
- 63 Digitalarkivet, Folketelling 1801 for Skogn, <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidnr=3&filnamn=f18011719&gardpostnr=167&personpostnr=2850&merk=2850#ovre>, lest 24.10.2011.
- 64 Nettstedet *Jämtlandsrötter* <http://www.genealogi.se/jamtland/efterlys1.html>, lest 30.9.2011.
- 65 *Trondhjems Adresseavis* 28.9.1802. http://www.nb.no/avis/programvare/vis_sider.php?modus=sok&vis_startnummer=27380&beh_aargang=1802&hefte nummer=78&cutgave=&katalog_http=&katalog_fil=&side1=no-nb_digaviside_27380&side=2&cpu blisert=&vis_tiffbilde=JA&tittel=URN%3ANBN%3A-no-nb_digavishefte_4&caarstall=1802&maaned=09&dag=28&hefte_urn=URN%3ANBN%3A-no-nb_digavishefte_8057&vis_tiffbilde=JA&neste+side.x=12&neste+side.y=11, lest 24.10.2011.
- 66 SAT, Stjør- og Verdal sorenskriver, Pantebok D1, fol. 313.
- 67 SAT privatarkiv 280 H. Hoë boks 32.1.
- 68 Digitalarkivet, Folketellingen 1801: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&side nr=3&filnamn=f18011719&gardpostnr=167&merk=167#ovre>. Flere med tilknytning til dragonene bodde i prestegjeldet som helhet.
- 69 Hallan 1969: 466.
- 70 Digitalarkivet, Folketellingen 1801.
- 71 Myhre 2006: 277.
- 72 Hohenberg og Lees 1995: 47–73 gjør rede for og diskuterer bruken av sentralstedsmodell og nettverksmodell i byers historie.

Litteratur

- Aronsson, Peter 2001, «The nature of states and regions. Reflections on territory in Swedish historiography», i Finn-Einar Eliassen m.fl. (eds.), *Regional integration in early modern Scandinavia*, Odense.
- Braudel, Fernand 1985, *Civilization & capitalism*

- 15th–18th century, bd. 1–3, London.
- Braudel, Fernand 1986, *Kapitalismens dynamikk*, Oslo.
- Brendalsmo, Jan, Finn-Einar Eliassen og Terje Gansum (red.) 2009, *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*, Oslo.
- Brendalsmo, Jan 2009, «I gråsonen mellom gården og byen. Et kildeproblem eller et definisjonsspørsmål?», i Brendalsmo, Eliassen og Gansum 2009, s. 147–184.
- Brewer, John og Roy Porter (red.) 1993, *Consumption and the world of goods*, London, N.Y.
- Bull, Edv. 1970, *Jemtland og Norge*, ny utg. Östersund.
- Bull, Ida 1998, *De trondhjemske handelsbusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, Trondheim.
- Bull, Ida 2004, «City merchants as structuring element in the Norwegian region Trøndelag», In der Reihe *Städteforschung: Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster*, Reihe A, Band 62, *Städtelandschaft; Städte im regionalen Kontext in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, herausgegeben von Holger Th. Gräf und Katrin Keller, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, pp 171–184.
- Bull, Ida 2005, i Audun Dybdahl og Ida Bull, *Fra pest til poteter 1350 til 1850, Trøndelags historie*, bd. 2, Trondheim.
- Bull, Ida 2006, «Regionhistorie og regional identitetsbygging», *Heimen* 2/2006, s. 83–92.
- Bull, Ida 2009: «Handelshistorie som bindeledd mellom det lokale og verden utenfor», *Heimen* 4/2009, s. 279–92.
- Dahl, Svein Tore 1999, *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1660–1700*, Trondheim.
- De Vries, Jan 2008, *The industrious revolution. Consumer behaviour and the household economy, 1650 to the present*, Cambridge.
- Degn, Ole 2001, «Fairs as periodical regional centres in Denmark, 1600–1900», i Finn-Einar Eliassen m.fl. (eds.), *Regional integration in early modern Scandinavia*, Odense.
- Døssland, Atle 2011, «Romsdalsmarknaden som møtestad», *Romsdalsmuseet Molde, Årbok*, s. 8–27.
- Eliassen, Finn-Einar 1999, *Norsk småbyføydalisme*, Oslo.
- Eliassen, Finn-Einar 2009, «Ladesteder og strandsteder; Havner, husklynger – og byer? Skiftende realiteter fra middelalderen til 1800-tallet», i Brendalsmo, Eliassen og Gansum 2009, s. 133–145.
- Fontaine, Laurence 1996, *History of pedlars in Europe*, Cambridge.
- Gissel, Svend, Andreas Holmsen og Jørn Sandnes 1972, «Ødetid og gjenreisning», *Historisk tidskrift* 2/1972, s. 185–208.
- Gjone, Toralv 1922, *Grundset Marked*, Kristiania.
- Hallan, Nils 1964, *Skogn historie*, bd. 4a, Verdal.
- Hallan, Nils 1966, *Jemter på Levangsmarknaden i 1680-årene*, Östersund.
- Hallan, Nils 1969, *Skogn historie*, bd. 4b, Verdal.
- Hanssen, Börje 1977, *Österlen. Allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne*, Östervåla.
- Heimen* 4/2009: Spesialnummer om forbrukshistorie med artikler av Ida Bull, Alan Hutchinson, Ragnhild Hutchison og Kari Telste.
- Hietala, Marjatta og Sven Lilja 2007, «Markets and urbanization in Finland and Sweden prior to 1800», i Franz Irsigler og Michel Pauly (red.), *Messen, Jahrmärkte und Stadtentwicklung in Europa*, Trier, s. 177–206.
- Hohenberg, Paul M. og Lynn Hollen Lees 1995, *The making of urban Europe 1000–1994*, rev. ed., Cambridge, Mass. og London.
- Irsigler, Franz 2007, «Messen, Jahrmärkte und Stadtentwicklung in Europa in Mittelalter und Frühe Neuzeit», i Franz Irsigler og Michel Pauly (red.), *Messen, Jahrmärkte und Stadtentwicklung in Europa*, Trier, s. 1–24.
- Larsson, Hans Albin (red.) 1999, *Boken om Sveriges historia*, Stockholm.
- Lundqvist, Pia 2008, *Marknad på väg. Den västgötska gårdfaribandeln 1790–1864*, Göteborg.

Myhre, Jan Eivind 2006, i Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu, *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, Oslo.

Norsk historisk leksikon, ved Steinar Imsen og Harald Winge, 1999, Oslo.

Nymoen, Pål 2009, «Marginale steder eller marginale kilder? Undervannsarkeologisk blikk på små handelshavner», i Brendalsmo, Eliassen og Gansmo 2009, s. 93–131.

Ogilvie, Sheilagh C. og Markus Cerman 1996, *European protoindustrialization*, Cambridge.

Olofsson, Sven 2009, «Stadsbygge i bondeland – ett forskningsfält med teoretiska och metodiska implikationer», i Brendalsmo, Eliassen og Gansmo 2009, s. 185–197.

Olofsson, Sven 2011, *Till ömsesidig nytta. Entreprenörer, framgång och sociala relationer i centrala Jämtland ca. 1810–1850*, Uppsala.

Pauly, Michel 2007, «Jahrmärkte in Europa vom 14. Bis zum 16. Jahrhundert. Regionale Untersuchungen und der Versuch einer Typologie», i Franz Irsigler og Michel Pauly (red.), *Messen, Jahrmärkte und Stadtentwicklung in Europa*, Trier, s. 25–40.

Rumar, Lars 1998, *Historia kring Kölen. En bok om Jämtland, Härjedalen och Tröndelagen*, Utg. av Jämtli/Jämtlands läns museum.

Sandvik, Einar 1980, *Levangsmartnan i gammelti'n. Vekt på 1700-talet og jamthandelen*, Hovudoppgåve i historie, Universitetet i Trondheim.

Trykte kilder

Aslak Bolts jordebok (1997), utgitt ved Jon Gunnar Jørgensen, utgitt av Riksarkivet, Oslo.

Frostatingslova, (1994), omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, Oslo.

Gerhard Schøning, bd. 1–2, 1910, *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa hans majestet kongens bekostning er gjort og beskreven*, utg. av DKNVS, Trondhjem.

Landkommisjonen 1661 (1980), *Jordebok for Stjørdal fogderi og Verdal fogderi*, Skrifter utgitt av Samnemnda for lokalhistorie i Nidaros bispedømme, bd. 9, Trondheim.

Norge i 1743, bd. 5, 2008, utgitt ved Gerd Mordt, Riksarkivet, Oslo.

Digitale kilder

Digitalarkivet: Folketelling 1801 for Skogn Jämtlandsrötter för forskning i och om Jämtland Länsstyrelsen Jämtlands län. Östersunds stad Nasjonalbiblioteket. Digitale aviser, *Trondhjems Adresseavis*

Utrykte kilder

Statsarkivet i Trondheim (SAT)

Trondheim magistratsarkiv

Stjør- og Verdal Sorenskriverembete

Privatarkiv 93 Tøvis Rasch Steen

Privatarkiv 236 Horneman

Privatarkiv 280 H. Hoë & co.